

Л. М. Ракітянськакандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри методики музичного виховання,
співу та хорового диригування
Криворізького державного педагогічного університету

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СТРУКТУРІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛЯ

У статті актуалізується проблема модернізації системи професійної освіти, спрямованої на підготовку фахівця нової формації як конкурентоздатного, компетентного, творчо активного. У структурі творчого потенціалу вчителя виокремлюється складова, що є його психологічною характеристикою – емоційний інтелект, визнаний на міжнародному рівні однією із пріоритетних, ключових компетентностей ХХІ ст.

Коротко аналізується історичний аспект проблеми, пов'язаний з еволюцією ідеї співвідношення раціонального та емоційного в психіці людини, вказується на домінуючу тенденцію звеличування людського розуму над людськими почуттями у західноєвропейській культурній традиції. Обґрунтовується зміна пріоритетів ХХІ ст., IQ – показник розвитку інтелектуальних здібностей людини поступається EQ – коефіцієнту емоційного інтелекту, дослідження якого, як у теоретичному, так і практичному аспектах започатковано американськими вченими наприкінці ХХ ст. як наслідок переосмислення ролі емоцій у пізнавальному процесі, визнання їх провідного впливу у порівнянні із інтелектом.

Аналізуються наукові підходи, в яких з урахуванням значення емоційної сторони професійної діяльності вчителя акцентується увага на її творчому характері, що пов'язано з особливим стилем педагогічного мислення, який інтегрує когнітивні, емоційні, вольові та мотиваційні процеси. У зв'язку з цим підкреслюється думка вчених щодо важливості досліджень інтелектуальних можливостей вчителя поза межами академічного інтелекту, зокрема, емоційного інтелекту як самостійної психологічної характеристики вчителя, що виступає показником емоційної складової його професійної діяльності і значною мірою визначає її успішність.

На основі аналізу різних наукових підходів до розуміння понять «емоційний інтелект вчителя», «емоційна креативність вчителя» з'ясовано, по-перше, що їхній сутнісний зміст є семантично близьким і в контексті творчого потенціалу вчителя розглядається як професійно важлива якість, особистісний ресурс, потенційна можливість досягнення високої продуктивності й успішності у професійній діяльності; по-друге, у поглядах вчених їх взаємозв'язок і ієрархічна підпорядкованість тлумачиться по-різному; по-третє, як показник емоційної складової професійної діяльності вчителя емоційний інтелект розглядається чинником попередження синдрому психоемоційного вигорання. У результаті вивчення теоретичного аспекту досліджуваної проблеми зроблено висновок, що емоційний інтелект вчителя як потенційна складова його творчого потенціалу може бути показником реалізованих можливостей за умови спеціально організованого процесу його формування в умовах вищої школи, що засвідчуватиме інноваційні зміни в професійній підготовці майбутніх учителів, відповідність її міжнародним стандартам.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна креативність, професійна діяльність вчителя, творчий потенціал вчителя.

Постановка проблеми. В умовах модернізації національної системи професійної освіти у напрямі забезпечення на ринку праці якісно нового рівня професійної підготовки фахівця, конкурентоздатного, компетентного, творчо активного, особливої актуальності і значущості набуває в останні роки феномен емоційного інтелекту, визнаний міжнародним співтовариством однією із 10 найбільш затребуваних ключових компетентностей ХХІ ст. [1].

На думку багатьох учених IQ людини, який тривалий час розглядався найбільш значущим показником її розумових здібностей та інтелекту, у ХХІ столітті поступається EQ – коефіцієнту емоційного інтелекту, який був розроблений американським вченим Р. Бар-Оном у контексті загальної проблеми

соціального інтелекту, що активно досліджується, починаючи із середини ХХ ст., американськими вченими [3; 2].

Цей термін, теоретичне осмислення його сутності й структури, як засвідчують наукові публікації, з'явився у 1990 р. у статтях американських учених Дж. Майера і П. Саловея у значенні одного із видів інтелекту як підструктури соціального інтелекту, що проявляється у сукупності когнітивних здібностей до ідентифікації, розуміння та управління емоціями [2]. Як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці досліджуються різні аспекти емоційного інтелекту в структурі професійно значущих якостей сучасного вчителя. Це наукові праці І.М. Андрєєвої, М.В. Голубєвої, Д. Гоулмана, О.В. Єгорової, Н.П. Олександрової,

М.О. Манойлової, О.І. Савенкова, Т.І. Солодкової. Проте недостатньо дослідженим залишається аспект проблеми, пов'язаний із розумінням емоційного інтелекту як складника творчого потенціалу вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Як свідчать історія релігії і історія філософії, людство здавна задавалося питанням щодо пізнання світу і ролі в цьому процесі психічних властивостей людини: чуттєвості, розумових і вольових якостей, здібностей, рис характеру тощо. Починаючи з часів античності, із зародженням наукового знання, з'являється ідея співвідношення раціонального та емоційного як пізнавальних здібностей людини, відповідно до якої мислення й чуттєвість розмежовуються як діаметрально протилежні, не пов'язані між собою сфери людської психіки, які, за висловом І.М. Андрєєвої, з точки зору античних мислителів, представляли собою відношення пана і раба, повний контроль освіченого розуму над руйнівним впливом емоцій [4, с. 13].

Тенденція звеличування людського розуму над почуттями як пізнавальними здібностями людини, як показав проведений нами історико-філософський аналіз становлення та розвитку поняття «емоційний інтелект» [5], була домінуючою у західноєвропейській культурній традиції від античності до ХХ ст., на початку якого з'явилася концепція інтелектуального коефіцієнту В. Штерна, що з часом була використана А. Біне для створення тестового вимірювання IQ – показника розвитку інтелектуальних здібностей людини [6]. Саме коефіцієнт інтелектуальності тривалий час у психологічній науці визнавався головним показником розумового розвитку людини, провідною детермінантою досягнення успіху у різних сферах життєдіяльності, у тому числі, й професійній.

Емоціям «традиційно» відводилася роль деструктивного впливу на розумову діяльність людини. Сучасні наукові дослідження емоційної сфери людини, проведені західними та вітчизняними вченими, докорінно змінили уявлення щодо місця і ролі емоцій не лише в пізнавальній діяльності, а і в більш загальному плані взаємодії людини з навколишнім світом. «Якщо раніше, – пише О.Ю. Почтарьова, – вважалося, що емоції лише супроводжують когнітивні процеси людини, то сучасною психологією доведений той факт, що емоційні реакції часто передують раціональним. Багато дослідників визнають емоційність ключовим чинником досягнення успіху особистістю, більш суттєвим, ніж інтелектуальні здібності» [7, с. 76]. Ця думка підтримується багатьма вченими-психологами. Зокрема, Н.М. Невойт зазначає, що перед тим, як в дію вступає наше раціональне мислення, ми оцінюємо те, що відбувається з емоційної точки зору. Саме розуміння й управління зв'язками між емоційними й раціональними зонами мозку і є джерелом розуміння важливості розвитку емоційного інтелекту [8].

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури розкрити сутність феномену емоційного інтелекту як психологічної характеристики вчителя і обґрунтувати його роль у структурі творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Творчість розглядається найбільш складним конструктом професійної діяльності вчителя, природу якого досліджували Л.С. Виготський, М.О. Лазарєва, І.Я. Лернер, В.І. Лозова, С.О. Сисоєва, Т.І. Шамова, Г.І. Щукіна та інші. За Л.С. Виготським, творчий характер діяльності – це продукування чогось нового, в тому числі і у внутрішньому світі самого суб'єкта [9].

На думку багатьох вчених, творчий характер професійно-педагогічної діяльності, її специфіка передбачає особливий стиль педагогічного мислення, свідомості, який інтегрує усі сфери психіки вчителя (когнітивну, емоційну, вольову, мотиваційну), і за участю якого «твориться педагогічне буття, педагогічна дійсність, включаючи реальний навчальний процес і стан педагогічної науки» [10]. На думку дослідниці О.Ю. Почтарьової, здатність до педагогічного мислення забезпечує вчителю активне перетворення педагогічної інформації. Ефективність його професійної діяльності, на її думку, залежить не стільки від знань і навичок, скільки від здатності використовувати отриману в педагогічній ситуації інформацію у різний спосіб і у швидкому темпі. У зв'язку з цим, науковці все більше звертають увагу на інтелектуальні можливості вчителя за межами академічного інтелекту, виокремлюючи соціальний та емоційний інтелект як самостійні психологічні характеристики особистості вчителя [7, с. 78].

Емоційний інтелект вчителя, вважає О.Ю. Почтарьова, є показником емоційної складової його професійної діяльності, що значною мірою визначає її успішність. Він ґрунтується на самосвідомості вчителя як здатності до адекватного оцінювання власних емоцій і розуміння їхнього впливу на оточуючих; володіння самоконтролем над емоціями й уміння зберігати емоційний баланс і «рівновагу» у спілкуванні з іншими.

Подібну думку висловлює і О.І. Савенков, зазначаючи, що емоційний інтелект, так само як і академічний і соціальний, має визначальний вплив на досягнення успіху особистості не лише у повсякденному житті, а й у сфері професійної діяльності [11].

Запорукою високого рівня професіоналізму вчителя є багатство його емоційного життя, власний емоційний ресурс, який має використовуватися вчителем творчо. Ця думка є домінуючою в концепції М.В. Голубєвої [12], яка використовує поняття емоційної креативності вчителя як інтегрованої характеристики його емоційної сфери, що забезпечує продуктивно-творчий характер професійно-педагогічної діяльності та попереджає синдром психоемоційного вигорання.

Емоційна креативність вчителя, як поняття, що інтегрує його емоційні, інтелектуальні, вольові,

мотиваційні, духовно-моральні якості, на думку дослідниці, є певною передумовою успішного і творчого вирішення професійних завдань та конкретизує зміст поняття «емоційний інтелект вчителя» в його особистісно-творчому аспекті. Емоційна креативність вчителя характеризується здатністю оригінально, нестандартно проявляти в різних аспектах професійної діяльності власний емоційний ресурс, емоційно-комунікативні здібності: емпатію, комунікативну толерантність, такт, альтруїзм, створення позитивного емоційного фону у спілкуванні з іншими, подолання негативних емоційно-комунікативних установок тощо.

Іншу точку зору щодо емоційної креативності й емоційного інтелекту в структурі творчого потенціалу вчителя висловлює І.М. Андрєєва [13]. Вивчаючи концептуальне поле феномену емоційного інтелекту, вона вказує на вживання сучасними дослідниками широкого спектру термінів, семантично близьких «емоційному інтелекту», серед яких «емоційні здібності», «емоційне мислення», «емоційна культура», «емоційна зрілість», «емоційна компетентність», «емоційна креативність». Невизначеність їх змісту, підкреслює дослідниця, відсутність чіткої диференціації цих понять часто призводить до їх ототожнення, що «перекриває» безпосередньо зміст самого поняття «емоційний інтелект» [13, с. 56]. У своєму дослідженні І.М. Андрєєва конкретизує зміст кожного із вищезгаданих семантично близьких понять, у тому числі дає своє розуміння понять «емоційний інтелект» та «емоційна креативність». Виокремлюючи ознаки подібності цих понять, що характеризують певний рівень розвитку емоційної сфери людини, здатність до емоційного переживання, співпереживання іншому, вона акцентує і на їхніх відмінностях. У межах концепції І.М. Андрєєвої «емоційний інтелект» інтерпретується як сукупність розумових здібностей до обробки емоційної інформації.

Посилаючись на теорію емоцій американського вченого Дж. Ейверилла, з базовим поняттям «емоційний синдром», яким названі емоції, що самі по собі виступають продуктами творчої активності [13, с. 58]. Вона розуміє «емоційну креативність» як більш широке поняття у порівнянні з «емоційним інтелектом», яке характеризується передусім новизною емоційної реакції. В ньому вона виокремлює такі структурні компоненти: підготовленість – навчання розумінню емоційних переживань на базі попереднього емоційного досвіду; новизна – здатність переживати незвичні, які важко піддаються опису, емоції; ефективність – уміння виражати емоції майстерно та щиро.

Дослідниця наголошує, що об'єднуючою категорією для двох понять є творчість, проте внесок емоційного інтелекту й емоційної креативності у евристичний потенціал людини, на її думку, є різним. Якщо емоційна креативність сприяє продукуванню нових емоцій, то емоційний інтелект, забезпечуючи осмис-

лення емоційної інформації й емоційну саморегуляцію, виступає чинником продуктивності і фасилітації інтелектуальних процесів загалом.

У контексті нашого дослідження важливою є думка І.М. Андрєєвої щодо розуміння здібностей у контексті емоційного інтелекту. Як зазначає дослідниця, уявлення зарубіжних психологів, які досліджують феномен емоційного інтелекту щодо здібностей і розуміння їхньої сутності в структурі емоційного інтелекту, відрізняються від загальноприйнятого розуміння цього психологічного терміну вітчизняною наукою як індивідуально-психологічних особливостей, що відрізняють одну людину від іншої і визначають успішність виконання діяльності. Таке визначення належить відомому вченому-психологу Б.М. Теплову.

У розумінні західних дослідників здібності, що характеризують феномен емоційного інтелекту, розглядаються як потенційні можливості, ніж індивідуально-психологічні особливості. Такий підхід до здібностей як до можливостей має місце і в сучасній психології. «Здібності кваліфікують особистість як суб'єкта діяльності: належачи особистості, здібність звичайно зберігається за особистістю як потенція і в той час, коли вона не діє» [14, с. 705]. З цього І.М. Андрєєва робить висновок, що у здібностях проглядається певний прихований особистісний потенціал, який існує до включення особистості у діяльність і може проявитися за певних умов. Емоційні здібності, узагальнює дослідниця, представляють собою можливості людини розуміти емоції і управляти ними.

Висновки і пропозиції. Короткий аналіз наукових публікацій дає підставу для висновку, що проблема емоційного інтелекту вчителя в структурі його творчого потенціалу набуває особливої актуальності в контексті міжнародних стандартів щодо професійних навичок, ключових компетентностей, затребуваних на ринку праці у XXI ст. Проте наукові підходи до вирішення окресленої проблеми є різними.

У контексті нашого дослідження, з огляду на те, що потенціал учителя трактується як синтез його інтелектуально-творчих і мотиваційних характеристик, що визначають можливість високих досягнень у соціальній та професійній сферах [11], а емоційний інтелект розглядається в якості його потенційної складової, завдання вищої школи у напрямі інноваційних змін і відповідності професійної освіти міжнародним стандартам. На нашу думку, вони мають полягати у створенні спеціальних умов професійної підготовки майбутнього вчителя, які б забезпечили трансформацію його емоційного інтелекту із потенційних можливостей у реалізовані.

У визначенні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутнього вчителя як необхідної складової його професіоналізму, що відповідає сучасним запитам суспільства, полягає перспектива подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури:

1. 10 ключових навичок до 2020-го <https://studway.com.ua/10-navichok/> (дата звернення: 05.05.2019).
2. Mayer J.D., Salovey P. (1993). The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence*, 17, 4, 433–442 p.
3. Bar-On R. (1997). Emotional Intelligence Inventory (EQ-I): Technical Manual. Toronto, Canada: Multi-Health System.
4. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюк : ПГУ, 2011. 388 с.
5. Ракітянська Л. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект»: історико-філософський аналіз. Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: Педагогічні науки): гол. ред. С. Сисоєва. Київ, 2018. № 3–4 (56–57). С.36–42.
6. Штерн В. Дифференціальна психологія і її методическі основи. Москва : Наука, 1998.120 с.
7. Почтарева Е.Ю. Эмоциональный интеллект как составляющая непрерывного образования педагога. Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. Вып. 2 (11). 2012. С.75–81.
8. Невойт Н.М. Эмоциональный интеллект и верификация признаков обмана / http://www.lieexpert.at.ua/news/n_m_nevojt_ehmocionalnyj_intellekt_i_verifikacija_priznakov_obmana/2012-05-16-35 (дата звернення: 05.05.2019).
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное: Психологические исследования. Москва : Академия, 2001.248 с.
- 10.Лернер И.Я. Педагогическое сознание – явление действительности и категория науки. Современная педагогика.1985. № 3. С.52–57.
- 11.Савенков А.И., Нарикбаева Л.М. Интеллект, ведущий к профессиональному успеху, как фактор развития профессиональной одаренности будущего специалиста. Одаренный ребенок. 2007. № 6. С. 22–36.
- 12.Голубева М.В. Психологические условия и сопровождение развития эмоциональной креативности студентов педагогических специальностей: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Нижний Новгород, 2013. 26 с.
- 13.Андреева И.М. Концептуальное поле понятия «эмоциональный интеллект». Вопросы психологии. 2009. № 4.С. 56–66.
- 14.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Питер, 2002. 720 с.

Rakitianska L. Emotional intelligence in the structure of the teacher's creative potential

The article shows the problem of modernization of system of professional education, focused on training of a specialist of a new formation as a competitive, competent, creatively active person. In the structure of the teacher's creative potential there is a component distinguished, which is its psychological characteristic – emotional intelligence, recognized internationally as one of the priority, key competencies of the XXI century. The historical aspect of the problem is analyzed associated with the evolution of the idea of the balance of rational and emotional in the human psyche, points to the dominant tendency of exaltation of the human mind over human feelings in Western European cultural tradition. The change of priorities of the XXI centuries is grounded, IQ – the index of development of intellectual abilities of a person is inferior to EQ – the coefficient of emotional intelligence, the study of which, both theoretical and practical aspects, was initiated by American scientists at the end of the XX century, as a consequence of rethinking the role of emotions in the cognitive process and giving it priority over intelligence. Scientific approaches are analyzed, in which, taking into account the importance of the emotional side of the professional activity of a teacher, it focuses on its creative nature, which is connected with the special style of pedagogical thinking that integrates cognitive, emotional, volitional and motivational processes. In this regard the opinion of scientists on importance of researches of intellectual opportunities of a teacher out of limits of the academic intelligence, in particular, of emotional intelligence as an independent psychological characteristic of a teacher is emphasized acting as an indicator of an emotional component of his professional activity and substantially defines his/her progress. On the basis of the analysis of various scientific approaches to understanding of the concepts “emotional intelligence of a teacher”, “emotional creativity of a teacher”, it is established, firstly, that its intrinsic content is semantic close and in the context of the creative potential of a teacher is considered as a professionally important quality, a personal resource, a potential possibility of achievement of high efficiency and success in professional activity; secondly, in views of scientists its interrelation and hierarchical subordination is interpreted differently; thirdly, as an indicator of the emotional component of professional activity of a teacher emotional intelligence is considered a factor of prevention of a syndrome of psychoemotional burning out. As a result of studying of theoretical aspect of the studied problem the conclusion is made that the emotional intelligence of a teacher as a potential component of his/her creative potential may be an indicator of the realized opportunities on condition of specially organized process of its formation at higher school that will testify the innovative changes in professional training of future teachers, its compliance to international standards.

Key words: emotional intelligence, emotional creativity, professional activity of the teacher, creative potential of the teacher.